

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ

Τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεωτέρας Ἑλληνικῆς Φιλολογίας
Διευθυντοῦ τοῦ Σπουδαστηρίου Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ
Ο ΕΘΝΙΚΟΣ ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
(1798-1857)*

Διὰ τῶν στίχων

*Λευθεριά, γιὰ λίγο πᾶψε
νὰ χτυπᾷς μὲ τὸ σπαθί·
τώρα οἶμωσε καὶ κλᾶψε
εἰς τοῦ Μπαΐρον τὸ κορμί¹,*

ὁ Διονύσιος Σολωμὸς καλεῖ τὴν Ἑλευθερίαν νὰ σταματήσει πρὸς στιγμήν τὸν σκληρὸν καὶ ἐπίπονον ἀγῶνα καὶ νὰ προσέλθῃ ἐπὶ τοῦ νωποῦ τάφου, ἵνα θρηνησῇ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου φιλέλληνος.

Σήμερον, κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν, καθ' ἣν τελοῦμεν εὐλαβὲς μνημόσυνον, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς πρώτης ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ ποιητοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἐνῶ ἡ πατρίς μας ἀγωνίζεται καὶ πάλιν ἐξ ἴσου σκληρὸν καὶ ἐπίπονον ἀγῶνα ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν δικαίων της, ἃς ἀπευθύνωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν αὐτὴν ἱκεσίαν. Ὡς προσέλθῃ πρώτη ἡ θεά, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἐθνικὸς βάρδος ἀφιέρωσε τοὺς ὡραιότερους στίχους του, καὶ μετ' αὐτὴν ἃς ἀκολουθήσωμεν καὶ ἡμεῖς, ταπεινοὶ θαυμασταί, ἵνα ἀποτίσωμεν φόρον τιμῆς πρὸς τὸν μεγάλον πατριώτην καὶ τὸν θερμὸν τῆς Ἑλευθερίας ψάλτην, τοῦ ὁποίου, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἡ προσωπικότης καὶ ἡ τέχνη καταυγάζουν περισσότερον τοὺς ὀρίζοντας τῆς πατρίδος.

*...Usque ego postera
crescam laude recens².*

«Θ' αὐξάνω συνεχῶς, ἀνανεούμενος διὰ τοῦ ἐπαίνου τῶν μεταγενεστέ-

* Λόγος ἐκφωνηθεὶς τὴν 14^{ην} Μαρτίου 1957 ἐν τῇ μεγάλῃ αἴθουσῃ τῶν τελετῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατ' ἐντολὴν τῆς Πανεπιστημιακῆς Συγκλήτου. Εἰς τὸ κεῖμενον προσετέθησαν καὶ τινες ἀπαραίτητοι σημειώσεις.

1. Διονυσίου Σολωμοῦ, Εἰς τὸ θάνατο τοῦ Λόρδ Μπαΐρον, στροφὴ α'.

2. Hor., od. III, 30, v. 7-8.

δράμα καί, ὅπωςδήποτε, νὰ εἶναι ὀλιγώτερον παντὸς ἄλλου ἱκανός, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὴν ἑλληνικὴν ψυχὴν καὶ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα.

Καὶ πράγματι, πρὸς στιγμὴν, διέτρεξε σοβαρὸν κίνδυνον νὰ χάσῃ τελείως τὴν ἐθνικὴν του συνείδησιν, νὰ ἀπαρνηθῇ τὴν γενέτειραν καὶ νὰ παρασυρθῇ ἀπὸ τὸ πνευματικὸν κάλλος τῆς χώρας, ἣτις τὸν ἐφιλοξένησεν ἀπὸ τῶν πρώτων παιδικῶν χρόνων μέχρι τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας του. Ἡ ἐπιτυχία εἰς τὰ νεανικὰ ξενόγλωσσα ποιήματά του ἀπετέλεσεν, ἀναμφιβόλως, τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον.

Ἄλλ' ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν δύναμιν τῶν πραγμάτων. Καὶ ἡ μοῖρα τοῦ Σολωμοῦ ἦτο νὰ ἀναδειχθῇ οὐκ ὁ οὐραγὸς μιᾶς ξένης, ἔστω καὶ ἐκλεκτῆς λογοτεχνίας, ἀλλ' ὁ θεμελιωτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς ἑλληνικῆς, νὰ προχωρήσῃ γρήγορα καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ, νὰ γίνῃ ὁ μεγαλοφυὴς ἐρμηνευτὴς τοῦ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ ὁ σπουδαιότερος ψάλτης τῆς ἐκ τῆς τέφρας αὐτῆς ἀναγεννωμένης πατρίδος.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι, ὅταν ἐπανῆλθεν ἐξ Ἰταλίας, φέρων μαζί του τὴν συλλογὴν τῶν πρώτων ἱταλικῶν ποιημάτων του, ὁ Σολωμὸς εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ νέου, ἐγκαταλείπων ἴσως διὰ παντός, ὅπως ὁ συμπατριώτης του Οὐγὸς Φώσκολος, τὰ πατρικὰ χῶματα¹. Ἦρκεσεν ὅμως μία συζήτησις μὲ τὸν μεγάλον Τρικούπην, ἵνα μεταπεισθῇ καὶ ἴδῃ καθαρά ὅτι τὸ Χρέος — τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ καλλιτέχου — τοῦ ἐπέβαλλε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν πατρίδα². Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἡ πορεία του ἔχει καθορισθῇ. Θὰ ἀφοσιωθῇ ἀποκλειστικῶς, ἢ σχεδόν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ αὐτὴ θὰ γίνῃ τῆς ζωῆς του ὁ μόνος σκοπός.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νέου περιβάλλοντος, ὁ ποιητὴς ἐπανευρίσκει ταχέως τὴν ἐθνικὴν του συνείδησιν. Ἡ σκέψις, τὸ αἴσθημα, ἡ νοοτροπία ἐξελληνίζονται διαρκῶς, καθαρίζονται ἀπὸ ξένας ἐπιρροάς καὶ πλησιάζουν τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα. Ὁ ποιητὴς ἀπαλλάσσεται βαθμιδῶν ἀπὸ τὰ ξένα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα, καὶ ὅταν δὲν χάνωνται ἐξ ὀλοκλήρου, περνοῦν ὅμως εἰς δευτερεύουσαν μοῖραν. Δὲν καταστρέφονται τελείως, ὑποτάσσονται ὅμως εἰς τὴν γενικωτέραν ἑλληνικὴν καλλιτεχνικὴν σύλληψιν τοῦ ποιητοῦ. Ἀποτελοῦν τὸ ἄχρωμον βάθος, ἐνῶ τὰ ἑλληνικὰ στοιχεῖα καταλαμβάνουν τὴν πρώτην γραμμὴν.

1. Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἄπαντα, ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σεργίου Ραφτάνη, Ἐν Ζακύνθῳ 1880, βλ. Εἰσαγωγὴν Σπ Δὲ Βιάζη, σελ. ιζ': « Τῷ 1818 ἐπανέκαμψεν ὁ Σολωμὸς εἰς τὴν μεδιῶσαν αὐτοῦ πατρίδα, πλήρης σοφίας, τῇ προθέσει νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, ἵνα ἐγκατασταθῇ ἐν αὐτῇ ὡς ὁ συμπολιτὴς αὐτοῦ Φώσκολος ».

2. Βλ. σχετικὰς παρατηρήσεις ἐν Ε. Κριεαῖ, Διονύσιος Σολωμός, Θεσσαλονίκη 1957, σελ. 39 ἐπ.

Χάρισμα τοῦτο καὶ προνόμιον ἰσχυρᾶς φυλῆς, ἣτις δὲν φοβεῖται οὔτε ἀποφεύγει τὰς ξένας ἐπαφὰς καὶ προσμείξεις. Ὅπως ὁ ἀρχαῖος δὲν ἀποφορῖπται ὅ,τι ξένον, ἀλλ' ἀφομοιώνει αὐτὸ εὐχερῶς καὶ τὸ ἐξελληνίζει, πλουτίζων τὴν ἰδίαν παράδοσιν καὶ τὰς ἰδίας ἀρετάς, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ Σολωμὸς δὲν διστάζει νὰ ἀόρη καὶ νὰ χρησιμοποίησιν ὅ,τι καλὸν καὶ ὥραϊον εὐρίσκει εἰς τοὺς πνευματικοὺς ἐκείνους κόσμους, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, καὶ νὰ πλουτίσῃ τὴν ἐθνικὴν πνευματικὴν παρακαταθήκην.

Ἡ ἰταλικὴ σκέψις κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀγγλικὴ καὶ ἡ γερμανικὴ, συνεννοῦνται, συγγωνεύονται, ἀφομοιοῦνται ὑπὸ τὴν γενικωτέραν ἑλληνικὴν οὐσίαν. Δὲν γίνεται ἡ φωνὴ τοῦ Σολωμοῦ ἰταλική, γερμανικὴ ἢ ἀγγλική, ἀλλ' ἀντιθέτως ἡ ἰταλική, ἡ γερμανικὴ καὶ ἡ ἀγγλικὴ σκέψις εἰς τὸ στόμα τοῦ Σολωμοῦ γίνονται ἑλληνικαί.

Ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς, βαθυστόχαστος νοῦς, ἐκ τῶν κριτικωτέρων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, οἰκογενειακὸς φίλος, πιστὸς μαθητὴς καὶ ἐνθερμος θαυμαστὴς τοῦ ποιητοῦ, εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καὶ ἀγάπην τοῦ ὁποῖου ὀφείλομεν τὴν συγκέντρωσιν, κατὰτάξιν καὶ ἔκδοσιν τῶν Εὐρίσκομένων τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν γνωριμίαν τῶν σημαντικωτέρων εἰδήσεων περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐνδομύχων σκέψεων αὐτοῦ, μᾶς πληροφορεῖ τὰ ἐξῆς ἐπὶ τοῦ θέματος:

«Καὶ τότε, ὡς λέγεται, ἐμελετοῦσε νὰ γυρίσῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ νὰ ἐγκαταστηθῇ ἐκεῖ· ἀλλὰ ἐὰν καὶ ἐφαίνετο ὅτι ἡ βυζάντια ἐπρεπε νὰ τὸν ἀποσπάσῃ γιὰ πάντα ἀπὸ τῆς μητρικῆς ἀγκάλης, καὶ ὁ φωτισμένος νοῦς του ἔβλεπε εἰς τὴν φιλολογικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν τοῦ τόπου του μίαν ἐρημίαν, ὅμως τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο μυστικὰ ἀναφτέρωνε κάθε ἑλληνικὴ καρδιά, προμηνυτικὸ τῆς ἐθνικῆς νεκρανάστασης, δὲν ἐδύνατο εἰμὴ ἐνεργητικώτατα νὰ τὸ ἀκούσῃ ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητῆ μας· διότι αὐτὴ, μὲ ὅλην τὴν ξένην ἀναθροφήν, μὲ ὅλην τὴν δύναμιν ὅπου ἔχουν οἱ πρῶτες ἐντύψεις, ἐσώζετο ἑλληνικώτατη· παράδειγμα ὅχι πρῶτο, ἀλλὰ σημαντικώτατο, τῆς θαυμαστῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀτομικότητος, ἡ ὁποία δὲν προδίνει τὸν ἑαυτὸ της οὔτε εἰς τὴν δύναμιν τῆς βίας, οὔτε εἰς τὴν χάριν τῆς ξένης μορφῆς»¹.

Τὴν μεταστροφὴν αὐτὴν καὶ τὴν ἀνεύρεσιν τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως ὁ ποιητὴς ὀφείλει εἰς διαφόρους συντελεστάς καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν ποικίλων πηγῶν. Τὰς ὀνομάζει ὁ ἴδιος καὶ δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς εὐχερῶς νὰ τὰς διακρίνωμεν εἰς τὴν ἔμπνευσιν καὶ τὴν ἑκφρασιν τῆς τέχνης του. Ἡ κλασσικὴ παιδεία, μὲ τὸ πλούσιον περιεχόμενον, ἡ Ἁγία Γραφή, μὲ τὰς ὑψηλὰς ἰδέας, καὶ κυρίως ὁ νεώτερος ἑλληνισμὸς εἰς τὰς ποικίλας αὐτοῦ ἐκδηλώσεις

1. Ἰακώβου Πολυλά, Προλεγόμενα εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν Εὐρίσκομένων τοῦ Σολωμοῦ, σελ. 13 (αἱ παραπομπαί, ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, γίνονται εἰς τὴν ἔκδοσιν: Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἄπαντα, τόμ. πρῶτος: Ποιήματα, Ἐπιμέλεια - Σημειώσεις Λίνου Πολίτη, Ἰακωβός, 1948).

— ἀπὸ τῆς κρητικῆς σχολῆς, μὲ κέντρον τὸν Ἑρωτόκριτον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον δανεῖζεται εἰκόνας καὶ περιγραφάς, μέχρι τῶν προεπαναστατικῶν ποιητῶν Χριστοπούλου, Βηλαρά καὶ Φεραίου, ἕκαστος τῶν ὁποίων προσφέρει κατὰ εἰς τὸν ποιητὴν διὰ τὴν ἑλληνικωτέραν διαμόρφωσιν τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἔμπνεύσεως αὐτοῦ καί, τέλος, μέχρι τῶν προσολωμικῶν τῆς γενετέρας του, οὔτινες, μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν πολὺν Μαρτελάον, εἶχον παρασκευάσει τὸν δρόμον — συμμετέχουν πάντες καὶ συμπράττουν εἰς τὴν ταχεῖαν πρόοδον καὶ τὴν ριζικὴν ἀνανέωσιν τοῦ ἔθνικοῦ μας ποιητοῦ.

Ὅμως τὸ δημοτικὸ τραγοῦδι — ἡ εἰλικρινεστέρα αὐτὴ φωνὴ τοῦ ἔθνους — θὰ ἀποτελέσῃ τὸν κυριώτερον ὁδηγὸν διὰ τὸν προσανατολισμὸν τοῦ Σολωμοῦ. Ἐκ τῶν πρώτων θὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸ θὰ στηριχθῇ καὶ θὰ ἀναζητήσῃ τὴν γνησίαν ψυχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ δημοτικὴ ποίησις θὰ ὑποδείξῃ εἰς τὸν ποιητὴν τὸν δρόμον τῶν μεγάλων ἰδανικῶν τοῦ ἔθνους¹.

Ἐκτοτε ἀρχίζει ἡ μακρὰ καὶ δραματικὴ πορεία πρὸς κατάκτησιν τῶν μορφικῶν καὶ οὐσιαστικῶν στοιχείων, ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ ὑψωθῇ τῆς νέας ἑλληνικῆς ποιήσεως τὸ οἰκοδόμημα. Πορεία δυσχερὴς, οὐχὶ σπανίως σκληρὰ καὶ τραγικὴ, ἥτις πολλάκις θὰ κουράσῃ τὸν Σολωμὸν μέχρι σημείου νὰ ἀναγκάζεται νὰ σταματᾷ ἀπογοητευμένος καὶ ἀβέβαιος. Ἐν τούτοις δὲν ἀργεῖ νὰ πλησιάσῃ τὸ ἑλληνικὸν περιβάλλον καὶ νὰ ἐπανεύρῃ τὴν ἑλληνικὴν συνείδησιν, καθαρὰν, ἄσπιλον, ἀγνήν, νὰ κατακτήσῃ ὅλα τὰ ἔθνικα ἔκείνα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁδηγοῦν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα, καὶ νὰ κλείσῃ μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν Ἑλλάδα, τὸ ὑψηλότερον ἰδανικὸν τῆς ζωῆς του².

* *

Μεγάλην νίκην ἀποτελεῖ ἡ κυριαρχία τῆς τεχνικῆς : τῆς γλώσσης δηλαδὴ καὶ τῆς μετρικῆς ἁρμονίας.

Ἐν πρώτοις ἡ γλῶσσα ἡ γνησία γλῶσσα τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως, τὸ κυριώτερον μέσον τῆς ἔθνικῆς ἐκφράσεως.

Δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου σημείου εἶχε κατορθώσει ὁ ποιητὴς νὰ ἐκμάθῃ αὐτὴν πρὶν ἢ ἀναχωρήσῃ, εἰς ἡλικίαν δέκα μόλις ἔτων, εἰς Ἱταλίαν.

1. Γ. Θ. Ζώρ α, Ποίησις καὶ πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου, Βασικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀθῆναι 1953, σελ. 28 ἐπ.

2. Νομίζω, ὅτι δὲν ἐγράφη ἀκόμη μελέτη περὶ τῆς προσπάθειας τοῦ Σολωμοῦ, ὅπως κυριαρχήσῃ τῶν μέσων ἐκφράσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ του δράματος πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητος. Ἀπαραίτητον θὰ ἦτο προηγουμένως νὰ ἐξετασθῇ ἡ βαθμιαία γλωσσικὴ, στιχουργικὴ καὶ πνευματικὴ πορεία τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τῶν πρώτων ἀβεβαίων πειραματισμῶν μέχρι τῆς πλήρους καὶ συνειδητῆς ἐπιτυχίας.

Με τὴν ταπεινῆς καταγωγῆς μητέρα του, τὴν Ἀγγελικὴν Νίκη, βεβαίως, θὰ ὠμίλει τὴν ἑλληνικὴν. Ἀλλὰ μὲ τοὺς εὐγενεῖς συνομηλίκους τῶν ἀριστοκρατικῶν οἰκογενειῶν τῆς Ζακύνθου, ὡς καὶ μὲ τοὺς παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους, ἰδίᾳ δὲ μὲ τὸν περιφημον Ἰταλὸν ἱερωμένον Santo Rossi, ὅστις τὸν παρέλαβεν ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων, καὶ ὑπὸ τὴν συνοδείαν τοῦ ὁποίου μετέβη εἰς Ἰταλίαν, ποίαν γλῶσσαν μετεχειρίζετο; Ἀναμφιβόλως τὴν ἰταλικήν! Ἡ τελευταία δὲ αὕτη ὑπεσκέλισε τελείως τὴν ἑλληνικὴν, ἀφοῦ ὁ Σολωμός παρέμεινεν ἐπὶ ὁλόκληρον δεκαετίαν εἰς Ἰταλίαν καὶ ἐκεῖ συνεπλήρωσε τὴν μέσσην καὶ τὴν ἀνωτέραν παιδείαν¹.

Τὸ ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος τὴν ἐπαύριον τῆς ἐπανόδου του εἰς τὴν γενέτειραν, τῷ 1818, εἰς ἡλικίαν 20 ἐτῶν. Εἰς παρατήρησιν τοῦ Τρικούπη, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἀναμένει τὸν μεγάλον τῆς ποιητῆν, ἀπαντᾷ μετὰ τινος πικρίας, ὅτι δὲν κατέχει καὶ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Πῶς δύναται ποτὲ νὰ γίνη αὐτὸς ὁδηγός, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ἀγνοεῖ τὸ φραστικὸν μέσον; Καὶ πῶς νὰ συλλάβῃ καὶ ἐκφράσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὸ ὅποιον ἔζησε τόσον μακράν; Ἡ θέσις του εἶναι ἀλλοῦ!²

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Τρικούπη τὸν πείθει νὰ μεταβάλῃ τὰ σχέδιά του καὶ τὰς προθέσεις του: Πατρίς του εἶναι ἡ Ἑλλάς, μητρικὴ του γλῶσσα ἡ ἑλληνικὴ, καὶ μόνον εἰς τὸν ἑλληνικὸν Παρνασσὸν ἔχει στηθῇ ὁ θρόνος του καὶ τὸν προσμένει. «Τὸ ποιητικόν σας τάλαντον, — τοῦ τονίζει ὁ Ἑλλήν πατριώτης— σὰς ἐπιφυλάσσει ὥραϊαν θέσιν εἰς τὸν ἰταλικὸν Παρνασσόν, ἀλλ' αἱ πρῶται εἶναι ἤδη κατελιγμέναι. Ὁ ἑλληνικὸς Παρνασσὸς δὲν ἔχει ἀκόμη τὸν Δάντε του»³. Χρὸς καὶ ἀποστολὴ του εἶναι νὰ ἀνοίξῃ τοὺς νέους πνευματικoὺς δρόμους τοῦ Ἑθνους.

Μὲ πρωτοφανῆ ἀγάπην καὶ ἐνθουσιασμὸν ὀρίττεται εἰς τὴν μελέτην τῆς ἑλληνικῆς. Διδάσκαλός του ὁ ἴδιος ὁ Τρικούπης καὶ ἀναγνωσματάρχιον τὰ Λυρικὰ ποιήματα τοῦ Μακεδόνος ποιητοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, τὰ ὁποῖα πρὸ ὀλίγου χρόνου εἶχον ἴδει τὸ φῶς ἀκριβῶς εἰς τὴν Ἑπτάνησον⁴.

Τὸ πρᾶγμα ἥτο ἀκόμη δυσχερέστερον, ἂν σκεφθῶμεν, ὅτι καὶ ἡ ἑλλη-

1. Αἱ περὶ τῆς κατὰ τὰ πρῶτα παιδικὰ ἔτη τοῦ Σολωμοῦ παιδείας αὐτοῦ εἰδήσεις δὲν εἶναι οὔτε σαφεῖς οὔτε ἀκριβεῖς.

2. «Πρὸς τὸ μέρος τῆς Ἰταλίας — γράφει ὁ Κριαρᾶς — τὸν τραβοῦσε βέβαια καὶ ἡ βαθιὰ του ἰταλομάθεια καὶ ἡ πλούσια παράδοση τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος δὲν εἶναι ἀκόμη ἀληθινὰ κύριος τοῦ γλωσσικοῦ του ὀργάνου, — ἂν ἤθελε νὰ ἀφιερωθῇ ἀποκλειστικὰ στὴν καλλιέργειαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας». Ε. Κ ρ ι α ρ ᾶ, Διονύσιος Σολωμός, ἐνθ' ἀν., σελ. 37.

3. Ἐπιστολὴ Σπ. Τρικούπη πρὸς Ἰάκωβον Πολυλά, Παναθήναια, τόμ. Δ', 1902, σελ. 222.

4. «Ὅταν εἶδα — γράφει ὁ Τρικούπης, ἐνθ' ἀν. — ὅτι τοῦτο ὑπέκαιε τὴν φιλαυτίαν του, ἐπρομηθεύθην τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἐν ἀντίτυπον τῶν Ὑδῶν τοῦ Χριστοπούλου. Ἀπὸ τῆς ἐπαύριον ἠρχίσασμεν τὴν μελέτην καὶ ἐπὶ τινὰς μῆνας ἡ ἐνσυχόλησίς μας ὅλην τὴν ἡμέραν ἦτο τὰ ἑλληνικά».

νική γλώσσα δὲν εἶχεν ἀκόμη ἀποκτήσει σαφῶς καθωρισμένην λογοτεχνικὴν μορφήν. Ὁ Σολωμός τοιοῦτοτρόπως ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπίσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον διττὴν δυσκολίαν: καὶ τὴν ἑλληνικὴν νὰ ἐκμάθῃ ὁ ὕδιος, ἀλλὰ καὶ τὴν γλώσσαν ταύτην νὰ καλλιεργήσῃ καὶ νὰ ἀναβιβάσῃ εἰς ἀνώτερον ὄργανον τοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πείρας, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει ἐκ τῆς ἐπισταμένης μελέτης τῶν ἔργων τῆς κρητικῆς σχολῆς, τοῦ Χριστοπούλου, τοῦ Βηλαρά, ἰδίᾳ δὲ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ἀναζητεῖ τὴν τελείαν μορφήν. Ὅλαι αὐταὶ αἱ πηγαὶ ἀποτελοῦν διὰ τὸν ποιητὴν τὴν πρώτην μόνον ὕλην διὰ τὴν περαιτέρω πρόοδον, ἥτις θὰ συντελεσθῇ διὰ τῆς ἀτομικῆς εὐαισθησίας, τοῦ προσωπικοῦ ποιητικοῦ ταλάντου καὶ τῆς ἐμφύτου μουσικότητος.

« Ἀλλὰ ποῦ εἶναι τὸ ἰδεολογικὸ πιστεύω τοῦ ποιητῆ; — γράφει ὁ Κριαρᾶς —. Νομίζω ὅτι τὴ βαθύτερη ἰδέα πού κρύβει ὁ *Διάλογος* τῇ συνοψίζει ἢ περιέφημη φράση: *Ὑποτάξον πρώτα στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ καί, ἂν εἴσαι ἀρκετός, κυρίεψέ την*. Ὁ Σολωμός, πού ἔχει βαθύτερα κατατοπιστῇ στὴ γλώσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, αἰσθάνεται ὅτι ἡ γλώσσα αὐτή, ἐπαρκὴς γὰρ τὸ δημοτικὸ τραγούδι, δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὶς πλατύτερες καὶ βαθύτερες ἀνάγκας μιᾶς ἔντεχνης καὶ προσωπικῆς λογοτεχνίας. Ξεχωρίζει βαθιὰ μέσα του τὴν ἔννοια τῆς γλώσσας μὲ τὸ τυπικὸ της — καὶ εἶναι αὐτὴ πού προβάλλει ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια — ἀπὸ τὴν ἔννοια τοῦ λογοτεχνικοῦ ὅφους, τοῦ προσωπικοῦ ὅφους τοῦ κάθε συγγραφέα ἢ καὶ γενικότερα τοῦ ὅφους μιᾶς γλώσσας πού γράφεται. Τῆς καλλιεργημένης λογοτεχνικῆς γλώσσας βλέπει ὁ Σολωμός πὼς ἄλλη πρέπει νὰ εἶναι ἡ διανοητικὴ ὕψη καὶ ἡ συγκρότησις. Πρέπει ὅμως ἀναπόφευκτα ἡ λογοτεχνικὴ γλώσσα νὰ στηρίζεται στὴ λαϊκὴ χρήσιν, γιὰτὶ ἀπὸ κεῖ θὰ ἀντλήσῃ τὸ ἀπαραίτητο αἷμα τῆς ζωῆς. Γιὰ τὸ Σολωμό ἡ λαϊκὴ γλώσσα συγκροτεῖ ἕνα εἶδος παράδοσης, πού ὁ μεταγενέστερος δὲν πρέπει νὰ τὴν ἀγνοήσῃ, ἀλλὰ νὰ τὴν καρπωθῇ καὶ νὰ προσπαθῇσιν ξεπερνώντας τὴν καλλιτεχνικὰ νὰ τὴν ἐξυψώσῃ. « Was du ererbt von deinen Vätern hast, || Erwirb es, um es zu besitzen », || ἔγραφε καὶ ὁ Γκαίτε στὸ Φάουστ »¹.

Ἡ γλωσσικὴ νίκη τοῦ Σολωμοῦ ἀποτελεῖ ἐν τῶν σημαντικωτέρων κατορθωμάτων, αἱ δὲ ἀγαθαὶ συνέπειαι αὐτῆς θὰ παραμείνουν κατὰφανεῖς καὶ εἰς τὸ μέλλον, ἐπὶ μακρὸν χρόνον. Ἐπέτυχε νὰ δαμάσῃ τὸ γλωσσικὸν ὄργανον καὶ νὰ ἀναδειχθῇ ἐνωρὶς ὁ καλύτερος καλλιεργητὴς τῆς δημοτικῆς λογοτεχνικῆς μας γλώσσας.

« Ἀπὸ τῆ φύσιν — παρατηρεῖ ὁ Παλαμᾶς — κι ἀπὸ τὸν ἀέρα ὅλον τῆς ὅλης ἑλληνικῆς κοινωνίας γραμματισμένων κι ἀγράμματων παίρνει τὰ ζωντανά, τὰ πιὸ σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς γλώσσας, καὶ καλλιτεχνικὰ σφυ-

ροκοπεῖ τὴ δική του. Κάνει ὅ,τι κάνουν ὅλοι οἱ δυνατοὶ τεχνῖτες τοῦ λόγου, μάλιστα ἐκεῖνοι ποὺ πρωτοστατοῦνε 'ς τὴ γέννηση τῶν ἐθνικῶν φιλολογιῶν. Κάνει ὅ,τι ὁ ὕδρις ὑπονοεῖ 'ς τὸ « Διάλογό » του¹· πρῶτα ὑποτάσσεται 'ς τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, γιὰ νὰ τὴν ὑποτάξῃ καὶ αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του »¹.

Μὲ τὴν καταπληκτικὴν ἐκείνην ἔμπνευσιν καὶ δύναμιν, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τοὺς μεγάλους μόνον συγγραφεῖς καὶ προδρομούς, ὁ Σολωμός κατώρθωσε νὰ ἀνυψώσῃ τὴν πτωχὴν καὶ ἐν πολλοῖς ἄμορφον ἑλληνικὴν δημοτικὴν γλῶσσαν εἰς μέσον ἐκφράσεως καὶ τῶν πλέον λεπτῶν καὶ ὑψηλῶν ἰδεῶν καὶ αἰσθημάτων.

Ὁ Σολωμός, μὲ τὴν ἔμφυτον μουσικότητα καὶ τὴν εὐαισθησίαν τοῦ μεγάλου δημιουργοῦ, γνωρίζει ὅτι αἱ ἀκρότητες μόνον ζημίαν καὶ πρόσκομμα εἰς τὴν φυσικὴν ἐξέλιξιν τῆς γλώσσης ἀποτελοῦν. Διὰ τοῦτο ἀποφεύγει ἐπιμελῶς τοὺς ἐξωφρενισμοὺς παλαιότερων, συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων « γλωσσοπλαστῶν », καὶ παρέχει τὸ μέτρον, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ ἡ λογοτεχνία μας².

*
* *

Τὸ ἕτερον μορφικὸν στοιχεῖον τῆς ποιήσεως, τὸ μέτρον, ὑφίσταται καὶ αὐτὸ παράλληλον ἐπεξεργασίαν. Ὁ ποιητὴς ἀρχίζει μὲ τὰ ξενότροπα ἰταλικά μέτρα, τὰ ὁποῖα εἶχον μέχρι τότε χρησιμοποιεῖ καὶ οἱ λοιποὶ Ἑπανήσιοι

1. Κ. Παλαμά, Δ. Σολωμός: Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔκδοσιν: Διονυσίου Σολωμοῦ, Ἄπαντα τὰ εὐρισκόμενα, Βιβλιοθήκη Μαρσαλή, Ἐν Ἀθήναις 1901, σελ. λε'.

2. Βλ. Θ. Α. Σοφοκλέους, Τί σημαίνει ὁ Σολωμός γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, Κυπριακὰ Γράμματα, 1952, σελ. 201: « Ὁ Ἕλλην διαβάζοντας τὸ Σολωμὸ ἀναγαλλιάζει ὄχι μόνον γιατί βρίσκει στὴν ποίησή του τὴν ἴδια τὴν ἐκφράσή του, τὴ φυσικὴν τοῦ διάθεσιν, τὸ φρόνημά του, τὸ πνεῦμα τέλος ἐκεῖνο τὸ ἀθάνατο, ποὺ πάντα ἀναδίνει μέσα του καὶ σπρώχνει σὲ ἀνατάσεις καὶ δοξασμένες δημιουργίες. Εἶναι καὶ γιατί χαίρεται τὴ γλῶσσα του, ποὺ τὴ νοιώθει καθολικὰ δική του ἔξω ἀπὸ χρονικά καὶ τοπικὰ πλαίσια. Εἶναι ἀξιοθαύμαστο πὼς καὶ σήμερα ὕστερα ἀπὸ ἐνάμιον αἰῶνα περίπου δὲν αἰσθανόμαστε στὴ γλῶσσα τοῦ Σολωμοῦ καμμιὰ χρονικὴν ἀπόστασιν, κανένα ξάφνιασμα ἀπὸ διαλεκτικούς τύπους, ὅπως συμβαίνει μὲ πολλοὺς ἄλλους καὶ σύγχρονούς μας ἀκόμη λογοτέχνες. Οἱ λίγοι ἰδιωματικοὶ τύποι δὲν τὴν ἐπισκοτεῖζουν, δὲν τὴν ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸ κοινὸ γλωσσικὸ αἶσθημα τοῦ Ἑλλήνος. Τῆς δίνουν μάλιστα μιὰ ζωντανὴ χάριν, μιὰν ἀπλότητα ἀληθινή, μιὰ μεστότητα γεμάτην ἄνεσιν καὶ σιγουρία. Ὅπως ἐνοιώθη τὸ πνεῦμα καὶ τὴ ψυχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ βαθειὰ μέσα του, ἔτσι ἄφηνε νὰ νοιώθῃ βαθειὰ καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὕστερα νὰ τὴ δεῖξῃ κατεργασμένη μέσα ἀπὸ τὴ δική του καλλιτεχνικὴ χοάνην. Ἐπαίρνε τὸ γερό, ἀλλ' ἀκατέργαστο καὶ φτηνὸ μέταλλο τῶν λέξεων τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς καὶ ἔβγαζε σὸ φῶς λέξεις, ποὺ ἀνάδιναν μιὰ καινούρια λάμψιν καὶ ποὺ λυγοῦσαν ἀπαλὰ κάτω ἀπὸ τὴ θερμὴ πνοή, ποὺ τίς ἐμψύχωνε ».

πρόδρομοι καὶ τὰ ὅποια ἦσαν καὶ εἰς αὐτὸν τόσον οἰκεῖα ἀπὸ τὰ πρῶτά του ἔργα εἰς τὴν ἰταλικήν¹.

Μὲ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρόνου ὅμως αἰσθάνεται τὴν ἔλξιν τοῦ ἑλληνικοῦ δεκαπεντασύλλαβον, τοῦ ὁμηρικοῦ τοῦτου στίχου τῆς νεωτέρας ποιήσεως. Ἡ βαθυτέρα ἐπαφὴ μὲ τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα ἐξοικειώνει τὸν ποιητὴν μὲ τὸ καθαρῶς ἑλληνικὸν τοῦτο μέτρον, τὸ ὅποιον εἶναι ἱκανὸν νὰ ἐκφράσῃ τὰ λεπτότερα τῆς ἑλληνικῆς λυρικῆς μούσης αἰσθήματα, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἥρωϊκοῦ πνεύματος τοὺς ὑψηλοὺς ἐπικούς τόνους. Τὸν δεκαπεντασύλλαβον χρησιμοποιοῖ καὶ ὁ ποιητὴς μας, ἰδιαιτέρως εἰς τὰς ὥριμώτερας καὶ ὑψηλότερας τῆς ποιητικῆς του τέχνης συνθέσεις, ἀπὸ τοῦ Πόρφυρα εἰς τὸν Νικηφόρον Βρονέννιον καὶ ἀπὸ τοῦ Κρητικοῦ εἰς τοὺς Ἑλευθέρους Πολιορκημένους, καὶ ἀκόμη εἰς τὸν μόνον διασωθέντα στίχον τῆς Ἑλληνίδας μητέρας.

Τὸ εὖρωστον καὶ ἀρρενωπὸν τοῦτο μέτρον εὗρίσκει εἰς τὸν Σολωμὸν τὸν ἐνθουσιώδη καλλιεργητὴν εἰς τὴν διπλὴν αὐτοῦ μορφήν, τὴν ὁμοιοκατάληκτον κατ' ἀρχάς, καὶ τὴν ἀνομοιοκατάληκτον βραδυτέρον, ἑλευθέραν πλέον ἐξωτερικῶν κοσμητικῶν, τῆς ὁμοιοκαταληξίας δηλαδή, τὴν ὁποίαν ὁ Παλαμᾶς θὰ ὀνομάσῃ δεκάτην μοῦσαν, ἀλλ' ὁ Κοραῖς καὶ ὁ Κάλβος θὰ καταδικάσουν καὶ θὰ ἀπεμπολήσουν ὡς « βάρβαρον ».

Ὅπως εἰς τὴν γλῶσσαν, τοιουτοτρόπως καὶ εἰς τὸ μέτρον, συνεχῆς καὶ ἐπίπονος εἶναι ἡ πορεία πρὸς ἐπίτευξιν τῆς ἀρτιωτέρας καὶ τελειότερας ἑλληνικῆς μορφῆς τοῦ στίχου. Ὅπως δὲ διὰ τὴν γλῶσσαν, τοιουτοτρόπως καὶ διὰ τὸ μέτρον, ὁ Σολωμὸς φρονεῖ ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ προσωπικὴ ἰδιοφυΐα τοῦ ποιητοῦ καὶ ἡ ἀτομικὴ ἐπεξεργασία πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τῶν ἐθνικῶν μορφῶν τῆς ποιήσεως. Τῆς συνεχοῦς ταύτης προσπάθειας μαρτυρίαν ἀποτελοῦν τὰ τρία διαδοχικὰ σχεδιάσματα τῶν Ἑλευθέρων Πολιορκημένων. Ἀπὸ τὸν ἐξασύλλαβον ἀμφίβραχυν τοῦ πρῶτου σχεδιασματος, περνᾷ εἰς τὸν ὁμοιοκατάληκτοῦντα κατὰ δίστιχα δεκαπεντασύλλαβον τοῦ δευτέρου καί, τέλος, εἰς τὸν ἀνομοιοκατάληκτον δεκαπεντασύλλαβον τοῦ τρίτου.

Κάθε εἰκὼν, κάθε ἐνότης, κάθε στίχος πλάσσεται καὶ ἀναπλάσσεται δις καὶ τρίς καὶ δεκάκις ἐνίστε, μέχρις ὅτου ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα περιβληθῇ καὶ τὸ γνήσιον ἑλληνικὸν ἔνδυμα.

Τώρα πλέον, γράφει ὁ Ἀποστολάκης², « καὶ ὁ στίχος παρουσιάζει τὴ μεγαλύτερη τελειότητα » φεύγει καὶ τὸ τελευταῖο σημάδι τῆς ἐξωτερικῆς σκλα-

1. Γ. Θ. Ζώρ α, Ποίσεις καὶ πεζογραφία τῆς Ἑπτανήσου, ἐνθ' ἀν., σελ. 46-49, Ν. Β. Τοῦμαδάκη, Διονύσιος Σολωμός, ἐνθ' ἀν., σελ. 95γ' : « Μία δευτέρα περίοδος ἀρχίζει διὰ τὸν Σολωμὸν ἀφ' ἧς ἐπεζητήσε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ξένα μετρικὰ συστήματα (καὶ ὅσα ἀκόμη εἶχαν ἐθνικοποιηθῇ ἐκ τῆς μακρᾶς καὶ ἐπιτυχοῦς χρήσεως εἰς τὴν Νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν, ὅπως ὁ ἐνδεκασύλλαβος) καὶ νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῶν γνησιῶς νεοελληνικῶν ».

2. Γιά ν ν η Ἀποστολάκη, Τὰ τραγούδια μας, Ἀθῆναι 1934, σελ. 286-287.

βιάς, ἡ ὁμοιοκαταληξία, ὁ καθένας στίχος στέκεται τώρα στερεὸς κ' εὐλύγιτος, ἔτοιμος νὰ κρατήσῃ ἀπάνω του τὴν ψυχὴ σ' ὅλα της τὰ πετάματα. Ἡ ἁρμονία του γίνεται ὁλότελα ἐσωτερικὴ, μόλις τὸν ἀκούσης ποτίζει τὴν ψυχὴ σου καὶ χορταίνει ἀμέσως· πρέπει ὅμως ν' ἀφήσῃς κάθε ἐλπίδα μετὰ τὴν ἀνάλυση νὰ βρῇς τὸ μυστικὸ της — θὰ ἦταν τὸ ἴδιο νὰ ζητοῦσε κανεὶς νὰ βοῇ τί κάνει τὴ μυρουδιά τοῦ λουλουδιοῦ ποὺ τὸν λιγώνει — καί, πραγματικά, τώρα βρισκόμαστε στὸ περιβόλι τῆς ψυχῆς, τὸ *μοσχαναθρεμμένο*».

* *

Ἄλλ' ἐὰν ὁ ποιητὴς εἶχεν εὔρει τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ προσφιλές του περιβάλλον, δὲν εἶχεν ὅμως εὔρει ἀκόμη καὶ τὴν Ἑλλάδα· δὲν εἶχε συλλάβει τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος. Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ ποιήματα προμηνύουν τὸν καλὸν ποιητὴν, ὅχι ὅμως καὶ τὸν μέγαν ἐθνικὸν ποιητὴν.

Ἐχρειάζετο τὸ συγκλονιστικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ μετέβαλλε τελείως τὸν ἀνθρώπον καὶ τὸν καλλιτέχνην, τὸν Ἕλληνα καὶ τὸν δημιουργόν. Τὸ συγκλονιστικὸν γεγονός, τὸ ὁποῖον θὰ μετέβαλλε τὸν ψάλτην τῆς ἐφημέρου χαρᾶς καὶ τῶν ἐρώτων εἰς ἐθνικὸν βάροδον, ποιητὴν τῆς Ἑλευθερίας καὶ τοῦ ἐθνικοῦ μεγαλείου.

Καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις! ¹

Κατ' ἀρχὰς ὁ Σολωμὸς μένει ἔκθαμβος πρὸ τοῦ μεγαλείου. Ἡ μουσά του ἐπὶ τίνα χρόνον σιωπᾷ. Αἰσθάνεται ὅτι μία ριζικὴ ἀλλαγὴ γίνεται μέσα του. Ἡ πνευματικὴ του πορεία ἀλλάζει ἕξ ὁλοκλήρου. Κάτι συγκλονίζει τὴν ὑπαρξίν του καὶ τοῦ ἀνοίγει νέους δρόμους. Ὁ νεαρὸς καὶ ἄφροντις ποιητὴς, τὸν ὁποῖον μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης εἶχον ἀπασχολήσει μόνον ἐλαφρά, παροδικὰ θέματα, τώρα βλέπει ὅτι ἔφθασεν ἡ ὥρα τοῦ Χρόνου πρὸς τὴν πατρίδα, τὸ ὁποῖον τοῦ εἶχεν ἄλλοτε ὑποδείξει ὁ Τρικούλης.

« Ἡ σπῖθα κρυμμένη 'ς τὴν στάχτη » εἶχεν ἔξαφνα φωτίζει τὸν σκοτεινὸν οὐρανὸν τῆς ὑποδοῦλου πατρίδος, χάρις εἰς τὴν μακρὰν καὶ ἐνθουσιώδη προπαρασκευὴν τῶν ἀνθρώπων τῆς σκέψεως καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς δράσεως. Οἱ πρῶτοι μετὰ τὸν φλογερὸν λόγον καὶ τὸ ἐμπνευσμένον κήρυγμα τῆς παιδείας ², οἱ δεῦτεροι μετὰ τὰς ὕλικὰς δυνάμεις καὶ τὴν ἀπεργωσμένην τόλμην

1. Αἱ περὶ συμμετοχῆς τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν πληροφορίες παραμένουν ἀβέβαιαι. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μὴ συμμετοχὴν του εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐπαναστάσεως πολλὰ ἐγράφησαν. Βλ. σχετικῶς Γ. Θ. Ζώρ α, Σολωμικά, Ἀνάπτυον ἐκ τῆς « Ἐπιθεωρήσεως » (Ρώμης), σελ. 3-5.

2. Ἐπὶ τοῦ θέματος βλ. Ἀ. π. Δασκαλάκη, Οἱ Ἕλληνες λόγιοι τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου καὶ ἡ συμβολὴ αὐτῶν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς ἐλευθερίας, Ἐπιστημονικὴ Ἑλετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1954-1955, σελ. 187-204.

ἔδωσαν ζωὴν εἰς τὰ μακροαῖωνα ὄνειρα καὶ εἰς τὰς μυστικὰς ἐλπίδας τοῦ ἔθνους. Ὁ ὑπὲρ πάντων ἀγὼν εἶχεν ἀρχίσει. « Δὲν ἐπρόκειτο πλέον ἀπλῶς — παρατηρεῖ ὁ Τωμαδάκης¹ — περὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, διανομῆς γαιῶν, δικαστικῆς κατοχυρώσεως. Ὁ βάρβαρος κατακτητὴς ἦτο ξένος, ἀσιάτης, μουσουλμάνος, ὁ ἀγὼν ἦτο ἀγὼν χριστιανικὸς καὶ ἀνθρωπίνος. Θὰ ἀνέκτα τὴν πολιτικὴν καὶ πολιτιστικὴν του ὑπόστασιν ἀρχαῖος λαὸς ὁ ὁποῖος εἶχε φωτίσει τὴν Εὐρώπην; Θὰ εὔρισκεν ἔκφρασιν ὁ πόθος του δι' Ἐλευθερίαν; Θὰ ἐπραγματῶνεν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος — τὴν σκέψιν, τὴν τέχνην, τὴν ἱστορίαν — ἀνάλογα πρὸς τὰ καταπληκτικὰ κατορθώματά του τὰ κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν; Ἐνας ἔρως ἐχρειαζέτο τώρα: Τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀναστάσεως. Καὶ μία ἀσχολία ἦτο ἡ σοβαρώτερα διὰ τὸν Ποιητὴν: νὰ ἐνθουσιάσῃ, νὰ νουθετήσῃ, νὰ κυρώσῃ. Αὐτὸς θὰ ἡρμήνευε, θὰ ἐδικαιολόγῃ, θὰ ἐπροπαγάνδιζεν ἀκόμη τὸ νόημα τοῦ Ἀγῶνος. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ διαφύγῃ τὸ πρᾶγμα τὸν Σολωμόν, ζῶντα ὑπὸ τοὺς ἥλους τῶν ἀπέναντι τῆς Ζακύνθου πολεμικῶν συγκρούσεων; Ἡ πίστις ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἔθνους ἐκάλυπεν οἰανδήποτε ἀμφιβολίαν τῶν λογίων περὶ ἀκαίρου καὶ ἀπροετοιμαστού. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῶν κλεφτῶν ἔπαιρναν καινούργιο νόημα. Οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, οἱ ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἔρριπον νέον φῶς. Δὲν εἴμεθα πλέον ἓνας λαὸς δούλων, ἓνα ἀμάλγαμα καὶ συρφετὸς ἀπροσδιορίστου προελεύσεως: Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἱερὰ ὅσα τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πνεύματος, ἐξεπορεύθη ἡ Ἐλευθερία, γενναῖα ὅπως πρὶν, ὅπως τότε ».

Τὰ παλαιὰ θέματα φαίνονται εἰς τὸν ποιητὴν ξένα καὶ ἄσημα, ξένοι καὶ οἱ παλαιοὶ φίλοι τῆς χαρᾶς καὶ τῶν διασκεδάσεων. Ζητεῖ τὴν ἡρεμίαν, τὴν ἀπομόνωσιν, ἵνα συγκεντρωθῇ περισσότερον καὶ ἐργασθῇ ἐντατικώτερον διὰ τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν.

Ὡρὰς ὁλοκλήρους κάθεται εἰς τοὺς βράχους τῆς Ζακύνθου, ἀπέναντι τῆς ἀγωνιζομένης Ἑλλάδος, ἀπέναντι τοῦ μαρτυρικοῦ Μεσολογγίου, καὶ ζῇ νοερῶς τὰς τραγικὰς στιγμὰς τοῦ πολέμου. Εἰς τὴν σκέψιν καὶ πρὸ τῶν δακρυσμένων ἐκ τοῦ πόνου ὀφθαλμῶν του παρελαύνουν αἱ σκηναὶ τοῦ ἀγῶνος, εἰς ὅλον τὸ δραματικόν των μεγαλεῖον, ἐνῶ εἰς τὴν ψυχὴν του ὀρμιάζουν αἱ ἰδέαι καὶ αἱ εἰκόνες ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι θὰ ἀποτελέσουν τῶν μεγάλων του ποιητικῶν συνθέσεων τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἐμπνευσιν².

Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι συμφωνεῖ τώρα πλέον μὲ τὴν θεωρίαν, ὅτι ἡ ποίησις, κατὰ τὰς κρίσιμους στιγμὰς, ἔχει ὑψηλὴν ἀποστολὴν καὶ σαφὴ σκοπόν: νὰ ὑμνήσῃ μόνον τὸ ἔθνος, τὴν πατρίδα, τὴν πίστιν.

1. Ν. Β. Τωμαδάκης, Διονύσιος Σολωμός, ἐνθ' ἀν., σελ. πβ' - πγ'.

2. Πολλὰ ἀνέκδοτα ἀναφέρονται — ἐνίοτε καὶ κάπως ἀφελῇ — περὶ τῆς ψυχικῆς συμμετοχῆς τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν τραγικὴν μοῖραν τοῦ ἀγωνιζομένου Μεσολογγίου.

Εἶναι εὐτύχημα ὅχι τυχαῖον, ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως εὗρεν ἀμέσως τὸν ἄξιον αὐτῆς ψάλτην, καὶ εἶναι εὐτύχημα ἀκόμη μεγαλύτερον, ὅτι ἡ ἀνατολὴ τοῦ ἀναγεννωμένου ἔθνους συνέπιπτε μετὰ τὴν ἀνατολὴν τῆς νεωτέρας ποιήσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἐνῶ δ' ἀγωνιζόμενος λαός, χύνων τὸ αἷμά του, ἔθετε τὰς βάσεις τῆς νέας Ἑλλάδος, ὁ Διονύσιος Σολωμός ἔθετε τὰς βάσεις τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως τῆς φυλῆς. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ὑμνου ἐγένετο ὁ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου τοῦ Φεραίου. Ὁ ἓνας εἶχε ρίψει τὸν σπόρον, ὁ ἄλλος ἔδρεπε τώρα πλουσίους τοὺς καρπούς. Εἰς τὴν φωνὴν τοῦ Προτομάργου :

“Ὡς τότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμεν ’ς τὰ σιενά ;

ἀπῆντα ἡ φωνὴ τοῦ βάρδου τῆς Ἑλευθερίας :

*Ναί· ἀλλὰ τώρα ἀντιπαλεύει
κάθε τέκνο σου μὲ δρμή,
ποὺ ἀκατάπανστα γυρνέει
ἢ τῇ νίκῃ ἢ τῇ θανή.*

Ὁ Σολωμός εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπανάστασις εἶχεν ἀνάγκην τοῦ Σολωμοῦ. Ποία θὰ ἦτο ἡ μοῖρα καὶ ἡ πορεία τοῦ Σολωμοῦ χωρὶς τὴν ἐπανάστασιν ; Ἴσως θὰ ἀπέμενεν ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ποιητάς, χωρὶς δόξαν καὶ χωρὶς ἀθανασίαν. Ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπαναστάσεως ποία θὰ ἦτο ἡ γενικωτέρα ἀπήχησις χωρὶς τὸν Ὑμνον, ὁ ὁποῖος ἐνεθουσίασε τοὺς ἀγωνιστάς καὶ ἐκίνησε τὴν συμπάθειαν τῶν ξένων ; Ποῖος ἄλλος κατώρθωσε νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τοῦ ἐλληνικοῦ κινήματος καὶ νὰ ὑμνήσῃ μετὰ τόσῃν ζέσιν τὸν ἐλληνικὸν ἀγῶνα ;

Ὁ Κάλβος, ἰσάξιός εἰς ποιητικὴν ἔξαρσιν πρὸς τὸν Σολωμόν, θὰ ὑμνήσῃ ἀφ’ ὕψους τὸν ἀγῶνα, μὲ μεταφυσικὴν διάθεσιν, καὶ θὰ ἴδῃ εἰς τὴν ἀρετὴν τὴν μόνην αὐτοῦ δικαίωσιν· δὲν θὰ κατορθώσῃ ὅμως ποτὲ νὰ διμυλήσῃ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Ὁ Βαλαωρίτης θὰ βροντοφωνήσῃ μετὰ τὴν ἰσχυρὰν καὶ πλουσίαν μοῦσάν του τὰς ἡρωϊκὰς πράξεις, δὲν θὰ ἐπιτύχῃ ὅμως νὰ προσφέρῃ τὴν συνθετικὴν εἰκόνα καὶ τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἐπαναστάσεως. Αἱ φωναὶ ὅλων τῶν ἄλλων εἶναι πολὺ χαμηλότεραι. Ὁ ἄκαμπτος Τερτσέτης, ὁ ἀπαλὸς καὶ γλυκὺς Τυπάλδος, ὁ ἥρεμος Μαρκοράς καὶ ὁ μελαγχολικὸς Μαβίλης θὰ περιγράψουν στιγμὰς μόνον τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ δὲν θὰ δυνηθοῦν νὰ συλλάβουν ὅλην τὴν ἐπικὴν δύναμιν τῶν γεγονότων.

Ἀπὸ τοὺς ρομαντικοὺς τῶν Ἀθηνῶν, ὅσον καὶ ἂν ἡ πατριδολατρία ἐμπνέῃ τοὺς στίχους των, κανεὶς δὲν κατώρθωσε νὰ δώσῃ εἰς ἓνα συνθετικὸν ἔργον τὴν εἰκόνα τοῦ μεγαλείου τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Καὶ δυστυχῶς δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχουν καὶ τῶν μεταγενεστέρων ἐποχῶν οἱ ποιηταί.

Ἀντιθέτως, ὁ Ὑμνος εἰς τὴν Ἑλευθερίαν τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ,

πολιτική, ιστορική και ποιητική ἐν ταυτῷ σύνθεσις ἀξιοποιήσεως καὶ δικαιοσύνης τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ ἔπαινος τῶν μεγάλων καὶ ἡρώϊκων πράξεων, ἀναδεικνύει τὸν συγγραφέα βαθὺν γνώστην τῆς ἐλληνικῆς παραδόσεως καὶ προσεκτικὴν μελετητὴν τῶν ἐλληνικῶν προβλημάτων.

«Ὅτε ἔγραψε τὸν Ὑμνον, ὁ Σολωμός ἦτο μόλις 25 ἐτῶν. Ἀλλὰ ποία ὀριμότης σκέψεως καὶ ποία πληρότης συλλήψεως! Ἡ Ἑλευθερία, ὥς ἰδέα, ἡ ἐλληνικὴ Ἑλευθερία, ὅπως τὴν εἶδε μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς του, ἥτις γνωρίζει νὰ διακρίνῃ τὸ βαθύτερον καὶ οὐσιαστικὸν ἀπὸ τὸ ἐπουσιῶδες καὶ ἐπιφανειακόν, ἐξέρχεται ἀπὸ τὰ κόκκαλα τὰ ἱερά, πονεμένη καὶ αἰμόφυρτος, ἀκμαία ὅμως καὶ ἀποφασισμένη νὰ ἀναλάβῃ νέους ἀγῶνας ὑπὲρ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου. Ἔχει σφυρηλατηθῇ μὲ τὰ δάκρυα, μὲ τὸ αἷμα, μὲ τὴν θυσίαν, μὲ τὴν ἀγρίαν καὶ σκληρὰν τυραννίαν τοῦ κατακτητοῦ, μὲ τὴν ἀναλγησίαν καὶ τὸν χλευασμὸν τῶν ἰσχυρῶν, μὲ τὴν τραγικὴν πείραν τῶν αἰῶνων, μὲ τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὸν πόνον: «δὲν εἶν' εὐκόλες οἱ θύρες, ἐὰν ἡ χρεία τὲς κουρταλῆ».

Ἐντὸς βραχυτάτου διαστήματος γράφει τὰς 158 τετραστίχους στροφὰς τοῦ Ὑμνου εἰς τὸ μέτρον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶχε κληρονομήσει ἀπὸ τοὺς προδρόμους, μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν Μαρτελάον. Ἐξ ἄλλου ἡ πρόοδος εἰς τὴν γλῶσσαν, παρατηρεῖ ὁ Πολυλάς¹, «φαίνεται ἀπίστευτη, ἂν σκεφθῇ τινὰς ὅτι τότε (τὸν Μάϊον 1823) ἔγραψε, εἰς τὸ διάστημα, ὥς λέγεται, ἐνὸς μηνός, τὸν Ὑμνον εἰς τὴν Ἑλευθερίαν. Καὶ τῶνόντι, ἂν εἶναι ἀληθινὸν ὅτι ὁ καθαρὸς Ἑλληνισμὸς στέκεται εἰς τὴ ζωντανὴ φωνή, εἰς τὸ σεμνὸ κάλλος τῆς μορφῆς καὶ εἰς τὸ ἑάστερο βάθος τοῦ λόγου, βέβαια τοῦτο τὸ ποίημα ἔβγαине ὥς ὁ πρῶτος γνήσιος καρπὸς τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας, ὕστερ' ἀπὸ εἴκοσι αἰῶνες τοῦ μαρasmus τῆς. Αὐτὸς ὁ αὐγερινὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ ἔλαμψε ἤδη εἰς δύο γενεὰς ἀνθρώπων μὲ φῶς ἀθάμπτου καὶ παρηγορητικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον κατεβαίνει εἰς κάθε γενναία ψυχὴ τὸ θάρρος εἰς τὰ μέλλοντα καλὰ καὶ ὁμορφα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Εἰς τὸν Ὑμνον ὁ Σολωμός ἔδειχνε ὅτι ἤδη ἦταν ἱκανὸς νὰ ρυθμίσῃ τὸ ὕφος του κατὰ τὰ διαφορετικὰ ποιητικὰ ἀντικείμενα».

Εἰς τὸν Ὑμνον του, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρώτην ἐκδήλωσιν τῶν νέων ποιητικῶν του κατευθύνσεων, ὁ Σολωμός μελετᾷ τὸ παρελθόν, ἀξιολογεῖ τὸ παρόν, ὁραματίζεται τὸ μέλλον. Κρίνει καὶ ὀνειρεῖ ἐρμηνεύει τὰ πράγματα καὶ διατυπώνει τὰς ἰδέας. Ἡ θρησκεία καὶ ἡ πατρις, ἡ παράδοσις καὶ ἡ ἱστορία, τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον καθορίζονται μὲ νέα γενικώτερα καὶ φιλοσοφικώτερα ὅρια. Δικαίως ἐλέχθη, ὅτι: «Εἰς κανένα καιρὸν καὶ εἰς κανένα ἔθνος ἡ ἑλευθερία δὲν ἦτορ ψάλτην ἀξιώτερον»².

1. Ἰακ. Πολυλάς, Προλεγόμενα, ἐνθ' ἀν., σελ. 19.

2. Σπ. Τρικούπη, Κριτικὴ τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου. Ἑδημοσιεύθη τὸ πρῶτον

Ἐν συνεχείᾳ γράφει ποιήματα ἀφιερωμένα εἰς τὸν Λόρδον Μπάϊρον, τὸν Μάρκον Μπότσαρον, τὴν καταστροφὴν τῶν Ψαρῶν. Παραλλήλως πρὸς τὴν νίκην ἐπὶ τῆς μορφῆς, συνετελεῖτο καὶ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἰδέας. Τὸ σύμβολον τῆς Ἑλευθερίας — ἐθνικῆς, πνευματικῆς, αἰσθητικῆς — γίνεται πλέον τὸ κέντρον τῆς ποιητικῆς τέχνης καὶ τῆς αἰσθητικῆς πορείας του. Ὁ ποιητὴς εἶχεν εὖρε πλεον ἄσφαλῶς τὸν δρόμον του.

* *

Ἄλλ' ὁ Σολωμός δὲν ἀρκεῖται καὶ δὲν σταματᾷ εἰς τὰς νέας κατακτήσεις. Ἡ ἐθνικὴ ἰδέα πρέπει νὰ περιβληθῇ μὲ τὴν καθολικὴν ἀλήθειαν. Ὅσον ὁ ποιητὴς ὀριμαίνει, τόσον ἡ τέχνη του ἀνέρχεται εἰς ὑψηλότερα ἐπίπεδα, ἡ φιλοπατρία ἐξαυλοῦται καὶ ἐξιδανικεύεται. Ἐγκαταλείπει τὰ συγκεκριμένα καὶ ὕλικά στοιχεῖα καὶ προσλαμβάνει μεταφυσικὸν τρόπον τινὰ χαρακτῆρα. Ὁ ποιητὴς, ὑπηρετῶν τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, δὲν λησμονεῖ ποτὲ τὴν ἀποστολὴν τῆς τέχνης. Οἱ δύο σκοποὶ εἶναι συμφυεῖς καὶ ἀλληλένδετοι· δὲν θέλει νὰ προδῶσθαι οὔτε τὸν ἑνα οὔτε τὸν ἄλλον. Ἡ τέχνη θὰ θεραπεύσῃ τὴν ἰδέαν τῆς πατρίδος, ἡ δὲ πατρίς, μὲ τὴν ὁποῖαν ταυτίζεται ἡ ἑλευθερία καὶ ἡ πίστις, θὰ ἀποτελέσῃ τὸ ὑψηλὸν ἰδανικὸν τῆς τέχνης. « Σκέψου βαθιὰ καὶ σταθερὰ — λέγει ὁ ἴδιος¹ — (μία φορὰ γιὰ πάντα) τὴ φύσιν τῆς Ἰδέας, πρὶν πραγματοποιήσῃς τὸ ποίημα. Εἰς αὐτὸ θὰ ἐνσαρκωθῇ τὸ οὐσιαστικότερον καὶ ὑψηλότερον περιεχόμενον τῆς ἀληθινῆς ἀνθρώπινης φύσης, ἡ Πατρίδα καὶ ἡ Πίστις ». Ὁ ποιητὴς ζητεῖ νὰ ἀνυψώσῃ τὴν ἑλληνικὴν ἑλευθερίαν εἰς τὰ ὅρια τῆς πραγματικῆς τέχνης, διὰ τοῦ συμβιβασμοῦ τοῦ ἐθνικοῦ, τοῦ ἀληθινοῦ καὶ τοῦ ὀραίου²:

εἰς τὴν « Γενικὴν Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος » τοῦ Θ. Φαρμακίδου, Ναύπλιον, 21 Ὀκτωβρίου 1825, ἀριθ. 5. Περιελήφθη εἰς τὴν συλλογὴν: Γύρω στὸ Σολωμό, τόμ. Β', ἔκδ. Στοχαστῇ, Ἀθήνα 1927, σελ. 196 - 201 (βλ. σελ. 201).

1. Διονυσίου Σολωμοῦ, Οἱ Ἑλευῖθροι Πολιορκημένοι. Στοχασμοὶ τοῦ ποιητῆ (ἔκδ. Α. Πολίτη, ἐνθ' ἂν., σελ. 207).

2. Βλ. Κ. Παλαμά, Ὁ Σολωμός καὶ ἡ ἐθνικὴ ἀγωγή (ἐν τῇ συλλογῇ: Τὰ Πρῶτα Κριτικά, Ἀθήναι 1913, σελ. 14 - 15): « Ὁ Σολωμός, ἀφιερῶν ὅλως τὴν δύναμιν τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας του εἰς τὴν θεραπείαν τῆς πατριωτικῆς ποιήσεως, δὲν ἐνόει νὰ ἀποχωρίσῃ τὰ δύο στοιχεῖα, ποιῆσιν καὶ πατρίδα, ἀντιλαμβανόμενος ἐκότερον ὡς αὐτετέλές τι καὶ ἀνεξάρτητον· δὲν ἐνόει νὰ ὑποδουλώσῃ τὸ ἓν εἰς τὸ ἄλλο, νὰ καταστήσῃ τοῦτο ὑποχείριον ἐκείνου, νὰ ἀποβλέψῃ εἰς τὴν ποιῆσιν ὡς πρὸς μέσον, εἰς τὴν πατρίδα ὡς πρὸς σκοπόν, καὶ τάνάπαλιν. Ἐν τῇ ποιήσει τοῦ Σολωμοῦ αἱ δύο ὑψηλαὶ ἰδέαι, ἡ τῆς πατρίδος καὶ ἡ τοῦ ὀραίου, ἐνεργοῦν συμφυεῖς· αὐταὶ αὐταὶ ὡς μέσον ὁμοῦ καὶ σκοπὸς χρησιμοποιοῦνται· καὶ δὲν γνωρίζει τις ἂν ἡ πατρίς χρεωστῇ ὅλῃν τὴν μαγειάν της ἐκεῖ μέσα εἰς τὴν περιβάλλουσαν αὐτὴν πορφύραν τοῦ ποιητικοῦ ὀραίου, ἢ ἂν τὸ ὀραῖον τοῦτο χρεωστῇ τὴν ἐκθαμβοῦσαν ὁρμὴν του εἰς τὴν ὑψηλὴν πηγὴν τῆς πατρίδος ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀναβλύζει. Ὁ Σολωμός ἐν

«Τὸ ἔθνος πρέπει νὰ μάθῃ νὰ θεωρῇ ἐθνικὸν ὅ,τι εἶναι Ἀληθές»¹.

Διὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας ἀξίζει νὰ υποβληθῇ κανεὶς εἰς οἰανδήποτε θυσίαν· τότε μόνον ἡ θυσία προβάλει λαμπρὰ καὶ φωτεινῇ. «Κοίταξε — γράφει ὁ ἴδιος»² — νὰ σχηματίσῃς βαθμὴδὸν ὥσάν μίαν ἀναβάθρα ἀπὸ δυσκολίας, τὲς ὁποῖες θὰ ὑπερβοῦν ἐκείνοι οἱ Μεγάλοι, μὲ ὅσα οἱ αἰσθησεὶς ἀπορουφοῦν ἀπὸ τὰ ἐξωτερικά, τὰ ὁποῖα ἢ τοὺς τραβοῦν μὲ τὰ κάλλη τους, ἢ τοὺς βιάζονται μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ μὲ τὸν πόνο, ἕως εἰς τὴ βεβαιότητα τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἐξαίρετως μὲ τὴν ἐνθύμηση τῆς περασμένης δόξας. Ὅλα αὐτὰ, ὅσο μεγαλύτερα εἶναι καὶ πλεόν διάφορα, εἰς τόσο ὑψηλότερο στυλοπόδι σταίνουν τὴν Ἑλευθερίαν, μεστήν ἀπὸ τὸ Χρέος, δηλαδή, ἀπ' ὅσα περιέχει ἡ Ἡθικὴ, ἡ Θρησκεία, ἡ Πατρίδα, ἡ Πολιτικὴ κ.ἄ. ».

Τῆς νέας ταύτης ἀντιλήψεως γέννημα εἶναι τὰ ὀριμώτερα ἔργα τοῦ Σολωμοῦ, ὅτε ὁ ποιητής, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν φιλοσοφικῶν καὶ αἰσθητικῶν θεωριῶν, ἀνέρχεται διαρκῶς εἰς τὰς ἀνωτέρας σφαίρας τῆς τέχνης καὶ ἀπευθύνεται πρὸς «τοὺς γυμνασμένους καὶ βαθεῖς νόας». Οὕτως εἰς τὸν Λάμπρον σημαντικὰ μέρη ἀναφέρονται εἰς ἐπιεισόδια τῆς ἐπαναστάσεως, ἐνὸς κοινοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ πατρίδος, ὁ Κρητικὸς εἶναι ὁ μουσικώτερος καὶ ὀριμώτερος ὕμνος τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν «θεϊκίαν κ' ὄλη αἵματα Πατρίδα»³, μὲ τὴν ὁποίαν συνδέεται ἄρρηκτα ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας, οἱ Ἑλεύθεροι Πολιορκημένοι εἶναι ἡ ἔξαρσις τοῦ Χρέους καὶ τῆς θυσίας καὶ ὁ ὕμνος τῆς ψυχικῆς νίκης τῶν ἀγωνιζομένων, τοὺς ὁποῖους ὁ ποιητὴς καθαγιαίνει εἰς σύμβολα καθολικὰ καὶ πανανθρώπινα, τὸ Carmen seculare εἶναι ὁ ὕμνος πρὸς τὴν ἐλληνικὴν ἰδέαν, ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου, εἰς τὸ παρελθὸν καὶ εἰς τὸν παρόν, εἰς τὴν χθὲς καὶ εἰς τὴν αὔριον, ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος εἶναι ὁ αἰσιόδοξος ὀραματισμὸς διὰ τὴν μελλοντικὴν δόξαν τοῦ ξεπεσμένου ἐλληνικοῦ ἔθνους. «Θὰ κλείσω εἰς τὴν ψυχὴ μου — ἔλεγε ὁ ποιητὴς — τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδας»⁴.

Ὅσον ὅμως καὶ ἂν ἡ ποίησις ἀνῆρχετο, οὐδέποτε ἔχασε τὴν σαφήνειαν

τῇ εὐρείᾳ τῆς δημιουργικότητος φαντασίᾳ, ἐν τῇ βαθέως κριτικῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσκήσῃ τὴν πατριωτικὴν ποίησιν, καθ' ὃν τρόπον ἤσκησαν αὐτὴν οἱ Σοῦτσοι καὶ οἱ ἀπὸ τῶν Σούτσων ἔλκοντες τὸ εἶναι ποιηταὶ ἡμῶν, ὡς εἰδὸς τι μηχανικῶς στιχοπλέκτου λόγου, οὐδόλως ἢ ἐλάχιστα διαφέροντος τῆς ρητορικῆς καὶ δημοσιογραφικῆς τέχνης καὶ ἀτεχνίας, τῆς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ».

1. Ἰακ. Πολυλά, Προλεγόμενα, ἐνθ' ἄν., σελ. 39.

2. Διονυσίου Σολωμοῦ, Οἱ Ἑλεύθεροι Πολιορκημένοι. Στοιχασμοὶ τοῦ ποιητῆ, ἐνθ' ἄν., σελ. 209-210.

3. Διονυσίου Σολωμοῦ, Ὁ Κρητικὸς (ἐκδ. Α. Πολίτη, ἐνθ' ἄν., σελ. 205, στίχ. 40).

4. Διονυσίου Σολωμοῦ, Νικηφόρος ὁ Βρυέννιος (ἐκδ. Α. Πολίτη, ἐνθ' ἄν., σελ. 257).

καὶ τὴν εὐρύτητά της. Ὁρθῶς ἐλέχθη ὅτι, ἐνῷ ὁ πληθεὺς Ἀνδρέας Κάλλυβος ἐζητήσε νὰ περιβάλῃ τὰς ᾠδὰς του μὲ ἀριστοκρατικὸν καὶ δυσπρόσιτον ὕψος, ὁ ἀριστοκράτης Διονύσιος Σολωμὸς παρέμεινε πάντοτε δημοκρατικός, κινούμενος ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς πανελληνίου ἰδέας καὶ τῆς ἐθνικῆς εὐαισθησίας¹.

Ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀρισιωτέραν σύνθεσιν τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, τῶν ἑλληνικῶν ἰδεωδῶν, τῆς ἐθνικῆς παραδόσεως ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς μέχρι τῆς χριστιανικῆς καὶ τῆς νεωτέρας, πρῶτον δὲ αἷτημα τοῦ ἔργου του εἶναι ἡ ἐπιστροφή εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ δημιουργία συγχρόνου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, μὲ βάσιν τὴν ἑλληνικὴν πραγματικότητα. « Κλείσε μέσα στὴν ψυχὴ σου τὴν Ἑλλάδα — εἶπεν ὁ ποιητής —, καὶ θὰ αἰσθανθῇς μέσα σου νὰ λαχταροῖς κάθε εἶδος μεγαλείου καὶ θὰ εἶσαι εὐτυχισμένος »². Καὶ πράγματι ὁ ἴδιος ἔκλεισε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν ἀφιέρωσε, μετὰ τὰς νεανικὰς του λυρικὰς περιπλανήσεις, κάθε σκέψιν, κάθε παλμόν, κάθε ἐλπίδα.

Τὰς ἰδέας καὶ τὰς σκέψεις του διατυπώνει ὁ Σολωμὸς μὲ τὴν καθαρότητα καὶ ἀρμονίαν ἐκείνην, ἣτις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἄλλους λαοὺς, ἀποτελεῖ τὸ κύριον γνώρισμα τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καὶ τῆς ἑλληνικῆς νοοτροπίας. « Οἱ Γερμανοὶ — τοῦ λέγει κάποτε ὁ Θωμαζαῖος — ἔχουν ἓνα τρόπο, καὶ τὰ πιδ κοινὰ πράγματα νὰ τὰ κάνουν βαθεῖα. Ἐσὺ καὶ τίς πιδ βαθεῖς σκέψεις βοήκεις τὸ μέσο νὰ μᾶς τις κάνης κοινές ». Τὰ πάντα καθαρὰ καὶ σαφῆ ὅπως τὸ ἀρχιτεκτονικὸν μνημεῖον τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ὁ φιλοσοφικὸς νοὺς τοῦ Ἑλλήνος φιλοσόφου.

Εἶναι μέγα δυστύχημα ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Σολωμοῦ διεσώθη κατὰ μέγα μέρος ἀποσπασματικόν. Ὅχι, ὥς θέλουν μερικοί, διότι ἀπωλέσθησαν τὰ χειρόγραφα του, ἀλλὰ διότι ὁ ἴδιος τὸ ἀφῆκεν ἡμιτελές³.

Ἄν κατόρθωνε νὰ ολοκληρώσῃ τὸ ἔργον του, ἀναμφιβόλως, ὥς ἐλέχθη, ἡ Ἑλλὰς θὰ εἶχε τὸν Σαίξπηρ καὶ τὸν Δάντην της. Δυστυχῶς τὰ ποιήματά του — αἱ μεγαλύτεραι συνθέσεις τῆς ὀρίμου ἡλικίας του — παρέμειναν ἡμιτελῆ καὶ ἀποσπασματικά. Ἡ μεγάλη πνευματικὴ κόπωση, αἱ οἰκογενειακαὶ περιπέτειαι, κληρονομικὰ ἴσως ἁμαρτήματα, ἡ ὕψιμος ἐπίδρασις τῆς γερμανικῆς σκέψεως, ἴσως καὶ ἡ προϋῦσα ἀδυναμία συνθετικῆς ἐπεξεργασίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν τελείαν ἐπεξεργασίαν τῶν λεπτομερειῶν, φαίνεται ὅτι

1. Βλ. Σ. Μενάρδου, Δύο Ζακυνθηνοὶ ποιηταί, Παναθήναια, ἔτος I 1910, σελ. 185.

2. Ὁ στοχασμὸς τοῦ Σολωμοῦ διευκλύνθη ἰταλιστῶς ὥς ἐξῆς: « Chiudi nella tua anima la Grecia (o altra cosa). Ti sentirai fremere per entro ogni genere di grandezza, e sarai felice ».

3. Περὶ τοῦ ἀποσπασματικοῦ τῶν ἔργων πολλὰ — ἐνίοτε ὅλως ἐπιπόλαια — ἐγράφησαν. Βλ. Ε. Κριαρῶ, Διονύσιος Σολωμός, ἐνθ' ἀν., σελ. 110 ἐπ.

υπῆρξαν αἱ κυριώτεραι αἰτίαι, αἵτινες τὸν ἡμποδίσαν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὰ σημαντικώτερα ἔργα του.

Κυρίως ἡ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτύχῃ τὸ τέλειον, τὸν ἀναγκάζει νὰ σταματήσει εἰς τὸ μερικόν. Ἀγωνίζεται νὰ ἐπιτύχῃ τὴν τελειότητα τῆς μορφῆς καὶ τῆς ἰδέας· ἀγωνίζεται διὰ τὴν πλήρη ἁρμονίαν τῆς ἐκφράσεως καὶ τοῦ περιεχομένου. Ἐννοεῖ ὅτι, χωρὶς νὰ ἐπιτύχῃ αὐτό, δὲν θὰ γίνῃ ποτὲ ἐθνικὸς ποιητής, δὲν θὰ ἀναδειχθῇ ὁ ἐρμηνευτὴς τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως. Ὁ ἀγὼν εἶναι σκληρὸς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ καλλιτέχνου. Ὁ νοῦς συλλαμβάνει, βλέπει καθαρά, ὁ ποιητὴς ὅμως δὲν κατορθώνει νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι ὁ νοῦς συλλαμβάνει.

Ἐλπίζει ὅτι ἡ μόνωσις θὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ζήσῃ τοὺς μεγάλους δογματισμοὺς καὶ ὅτι εἰς τὴν μοναξιὰν θὰ ἐπιτύχῃ ὅ,τι τοῦ ἀρνεῖται ἡ τύρβη. Ἴσως εἰς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτὴν τῆς μονώσεως, τῆς « φυγῆς » ἀπὸ τὸ θορυβώδες περιβάλλον, νὰ ὀφείλεται ἡ ἀπομάκρυνσίς του ἐκ Ζακύνθου. Τῷ 1831, ὁ ποιητὴς γράφει πρὸς τὸν φίλον του Γεώργιον Μαρκοράν, τὸν πατέρα τοῦ Γερασίμου: « Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία πὺς δὲ ζῇ κανεὶς καλὰ παρὰ μόνος. Ἀπὸ μικρὸ παιδί πάντα μοῦ ἔκανε ἐντύπωση ὁ κουτσὸς ἐκεῖνος θεός, ποὺ τὸν πέταξε κάτω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ ἢ μητέρα του καὶ ποὺ καθόταν στὸ βυθὸ τῆς θάλασσης καὶ δούλευε χωρὶς κανεὶς νὰ τὸν βλέπῃ καὶ χωρὶς ν' ἀκούῃ γύρω ἀπὸ τὴ σπηλιά του τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπὸ τὴ βοή τοῦ ἀπέραντου ὠκεανοῦ »¹.

Ματαίᾳ προσπάθειαι τὸ ἔργον δὲν συντελεῖται. Πόσον τραγικὴ ἡ θέσις τοῦ ποιητοῦ: Νὰ αἰσθάνεσαι ὅτι εἶσαι γεννημένος διὰ κάτι ἀνώτερον, νὰ σχεδιάζῃς καθαρά τὸ οἰκοδόμημα, καὶ νὰ μὴ δύνασαι νὰ τὸ ολοκληρώσῃς καὶ τὸ μετατρέψῃς εἰς πραγματικότητα! Τὰ τμήματα τῆς οἰκοδομῆς εἶναι τέλεια καὶ ἄψογα, ὅμως τὸ οἰκοδόμημα δὲν συμπληροῦται· παραμένει ἡμιτελὲς καὶ σφύζεται εἰς ἔρεπια.

Πόσον ὅμως κάλλος καὶ μεγαλεῖον εἰς τὰ ἔρεπια αὐτά. Ἀποσπάσματα εὐγενῶν ἰδεῶν καὶ ὑψηλῶν ἰδανικῶν. Ἐρείπια ὡς τὰ μάρμαρα τοῦ Παρθενῶνος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὅμως ἀνυψοῦται ὑπέρλαμπρος καὶ φωτεινὴ ἡ ἰδέα τοῦ αἰωνίου κάλλους!

* * *

Ἀπὸ τοῦ 1864, ὁ Ὕμνος εἰς τὴν Ἐλευθερίαν τοῦ ἱππότου Διονυσίου Σολωμοῦ καθιεροῦτο ὡς ἐθνικὸς ὕμνος τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ βασιλείου. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ὁ Σολωμὸς ἐλάμβανε καὶ τὸ ἐπίσημον χοῖσμα τοῦ ἐθνικοῦ ποιητοῦ. Τὸν τίτλον ὅμως αὐτὸν εἶχε πρὸ πολλοῦ ἀποκτήσει εἰς τὴν

1. Τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, με σχετικὰ σχόλια, βλ. ἐν Λίνου Πολίτη, Ὁ Σολωμὸς στὰ γράμματά του [Ἀθήνα 1957], σελ. 30.

ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ εἰς τὰς καρδίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, διότι αὐτὸς μόνος, μετὰ τῶν ὄλων τῶν ποιητῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ ὅλα ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρετάς, αἵτινες τὸν ἀνέδειξαν θεμελιωτὴν τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως. Ὁ τίτλος αὐτοῦ τοῦ ἀνῆκει ἐξ ὁλοκλήρου διότι πράγματι :

α) Διέπλασε τὴν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἄμορφον καὶ ἀκαλλιέργητον ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ διεμόρφωσεν αὐτὴν εἰς ἄρτιον γλωσσικὸν ὄργανον, ἱκανὸν νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὰ λεπτότερα αἰσθήματα καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὰς ὑψηλότερας ἰδέας τοῦ ἀνθρώπου.

β) Ἐκαλλιέργησε τὸν ἑλληνικὸν δεκαπεντασύλλαβον καὶ προσέδωκεν εἰς αὐτὸν ζωρότητα καὶ εὐλυγισίαν, ὁποῖαν δὲν εἶχε γνωρίσει μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, παρὰ τὴν ὑπερχιλιετὴ εὐρείαν χρησιμοποίησίν του.

γ) Καὶ τὸ κυριώτερον : Ἐπλησίασε μὲ ἀγάπην τὰ καθαρὰς ἑλληνικὰς πηγάς, συνέλαβε τὰ ψιθυρίσματα τῆς λαϊκῆς μούσης, κατενόησε τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐθνικῆς ἀξιοπρεπείας, ὥραματίσθη τὸ πνευματικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἀναγεννωμένου ἑλληνισμοῦ, καὶ ταῦτα πάντα, διὰ τῆς πλουσίας φαντασίας του, μετέβαλεν εἰς ζωντανὴν δύναμιν, ὑψωθείς, ὥς ὁ ἴδιος ἐπεθύμει, « κατακόρυφα » εἰς τὰς ἀνωτάτας σφαίρας τῆς ποιητικῆς τέχνης. « Ὅσο ἀνέβαινε — γράφει ὁ Πολυλάς¹ — εἰς τὸ φῶς τῆς Ἰδέας, τόσο σοβαρότερα αἰσθάνετο τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς τέχνης του » ὅθεν ὁ Σολωμὸς θὰ συναριθμητῇ μὲ τοὺς ὀλίγους ποιητάδες, οἱ ὁποῖοι εἶδαν ὅτι ὑψηλότερην ἐντολὴν ἔχει ἡ ποιητικὴ, καὶ ἠθέλησαν νὰ τὴν ἐκπληρώσουν ».

Τὴν ἐντολὴν ταύτην ὁ Σολωμὸς ἠθέλησε νὰ ἐκπληρώσῃ μόνον μὲ τὰ ἐθνικά, τὰ καθαρῶς ἑλληνικά ἰδανικά, ὑπὸ τὴν ἐκτὸς χρόνον καὶ τόπον καθολικὴν μορφήν αὐτῶν. Ὅπως ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὅμηρου καὶ τοῦ Πινδάρου αἱ ᾠδαὶ δὲν γνωρίζουν χρονικὰ ὅρια, οὕτω καὶ τοῦ Σολωμοῦ οἱ Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι δὲν γνωρίζουν σύνορα. Ἡ ἀγωνία καὶ ἡ θυσία τοῦ ἀγωνιζομένου Μεσολογγίου εἶναι ἡ ἀγωνία καὶ ἡ θυσία, ἀλλὰ καὶ τὸ μεγαλεῖον ὁλοκλήρου τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος κατορθώνει νὰ νικᾷ τὸν ἔξω κόσμον ἀλλὰ καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἀδυναμίας, νὰ ἐξαυλοῦται, νὰ γίνεται ὁ ἴδιος ἰδέα καὶ σύμβολον, νὰ δημιουργῇ παλαιότερα τὰς Θερμοπύλας καὶ τὴν Σαλαμίνα, χθὲς τὸ Μεσολόγγι, σήμερον τὴν Κύπρον.

Ὁ Σολωμὸς συγκαταλέγεται μετὰ τῶν πρωτεργατῶν τοῦ ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας² ἠγάπησεν ὁ ἴδιος καὶ ἐλάτρευσε τὴν Ἑλλάδα ὥς

1. Γακ. Πολυλάς, Προλεγόμενα, ἐνθ' ἀν., σελ. 33.

2. Π. Μιχελῆ, Διονύσιος Σολωμός, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἔθνους, Ἐκδοαὶς Ἑθνικοῦ Μετονοβίου Πολυτεχνείου, Ἀθῆναι 1957, σελ. 4 : « Ἡ ἐλευθερία, εἶναι ὁ ἀέρας μέσα στὸν ὁποῖον ἀναπνέει τὸ πνεῦμα τοῦ Σολωμοῦ, γιατί ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐλευθερία ὥς κίνητρο ζωῆς κάθε βαθμοῦ τῆς ὑπαρξῆς. Τὴ ζητάει γιὰ νὰ ἐλευθερώσῃ

κάτι θεϊον και ιερὸν και ἔκαμε τοὺς Ἕλληνας νὰ κατανοήσουν τὴν ἀξίαν τῆς ἐλευθερίας πατρίδος των.

Ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ Ὑμνος εἰς τὴν Ἑλευθερίαν διέσχισεν ὅλα τὰ πλάτη τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδος, ὁ Σολωμός ἀνεγνωρίσθη πανελληνίως ὡς ὁ ἔθνικὸς τοῦ γένους ὁλοκλήρου ποιητής¹. Μάτην οἱ Σοῦτσοι και οἱ λοιποὶ ρομαντικοὶ τῶν Ἀθηνῶν ποιηταὶ θὰ προβλέψουν ταχεῖαν τὴν πτώσιν του εἰς ἀφάνειαν. Ἡ δύναμις τοῦ Σολωμοῦ ἦτο ἀνωτέρα. Τὴν θέσιν του ἐπὶ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος τοῦ ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ τοῦ εἶχεν ἤδη ὁμοφώνως προσφέρει τὸ ἔθνος. Ὁ Διονύσιος Σολωμός εἶχε καταστή ὁ θεμελιωτὴς τῆς νεωτέρας λογοτεχνίας μας και εἶχε θέσει τὰς βάσεις τῆς νέας ποιητικῆς γλώσσης, τῆς στιχουργικῆς ἀρμονίας και τῶν ἰδεολογικῶν κατευθύνσεων. Οἱ μεταγενέστεροι τὸν ἀνεγνώρισαν διδάσκαλον και ὁδηγόν.

Ἡ φήμη τοῦ ποιητοῦ πολλὴ ταχέως ὑπερέβη τὰ ὅρια τῆς ἰδιαίτερας πατρίδος του. Ἰδικοὶ μας και ξένοι ἐκθειάζουν τὸν ἄνθρωπον, τὸν φιλόσοφον, τὸν ποιητὴν. Ὁ Πολυλάς τὸν θεωρεῖ ἀνώτερον, θεῖον πνεῦμα, προικισμένον μὲ προφητικὴν δύναμιν. Ὁ Γκαίτε τὸν ὠνόμασε Μπαίρον τῆς Ἀνατολῆς και ὁ Παλαμᾶς Γκαίτε. Ὁ Dieterich τὸν παρέβαλε πρὸς τὸν Σίλλερ, ὁ Σπυρίδων Λάμπρος πρὸς τὸν Σιμωνίδην, ἄλλοι πρὸς τὸν Δάντην.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁ ποιητὴς δὲν ἔχει ἀνάγκην συγκρίσεων: δὲν εἶναι οὔτε Σιμωνίδης, οὔτε Δάντης, οὔτε Μπαίρον, οὔτε Σίλλερ, οὔτε Γκαίτε. Εἶναι ὁ Σολωμός, ὁ βαθὺς ἐρμηνευτὴς τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς πραγματικότητος, ὁ ὕμνητὴς τοῦ νεωτέρου ἑλληνισμοῦ και τῆς ἐθνικῆς και πνευματικῆς ἐλευθερίας του.

Ἡ Ἑλλὰς τιμᾷ σήμερον, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, τὸν ἔθνικόν ποιητὴν, εἰς στιγμὰς κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Ὑμνος εἰς τὴν Ἑλευθερίαν και οἱ Ἑλεύθεροι Πολιορκημένοι εὐρίσκουν βαθεῖαν ἀπήχησιν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ μας, ὅστις ἀγωνίζεται και πάλιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας του, τὸ δὲ ἀθῶον αἷμα τῆς ἡρωϊκῆς νεολαίας μας ποτίζει τὴν γῆν τῆς ὑποδοῦλου Μεγαλονήσου.

Ὁ Σολωμός εἶναι ὁ ἔθνικὸς ποιητὴς τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος καί, κάθε

τὴν πατρίδα, τὴ ζηταίει γιὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴ σκέψιν, τὴ ζηταίει γιὰ νὰ ἐλευθερώσῃ τὴ συνειδηση. Καὶ κάθε του μεγάλο ποίημα δὲν εἶναι παρὰ ἡ διεκτραγώδηση τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴν ἐλευθερίαν και ἕνας ὕμνος στὴ χαρὰ ποὺ δίνει ἡ κατάκτησή της. Ἡ ἐλευθερία λοιπὸν εἶναι και τὸ κίνητρο και τὸ γέρας τοῦ ἀγώνα. Εἶναι ἀξία. Ὑψώνει ἔτσι ὁ Σολωμός τὴν ἰδέαν τῆς Ἑλευθερίας σὲ πνοὴ γενεσιουργὸ κάθε πατρίδας, κάθε σοφίας, κάθε ἀνθρώπινης συνειδησης, και καθιστᾷ σύμβολο τῆς καθολικῆς αὐτῆς ἰδέας τὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τοῦτο ὁ λόγος του ἐγινε και ἔμεινε σύμβολο τῶν παλμῶν τοῦ ἔθνους».

1. Βλ. Ἡλ. Βουτιερίδην, Ὁ Σολωμός κ' οἱ Ἕλληνες, Α' Ὅταν ἐξοῦσε ὁ Σολωμός, Ἀθήνα 1937.

φορὰν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πατρίς θὰ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν ὑποδούλων τέκνων της, θὰ ἐμπνέῃ, θὰ ὀδηγῇ, θὰ δεικνύῃ τὸν δρόμον τῆς τιμῆς καὶ τοῦ καθήκοντος. Ὅσον ὁ ἀγὼν εἶναι εὐγενέστερος καὶ ὑψηλότερος, τόσον ἡ φωνὴ τοῦ ἐθνικοῦ βάρδου θὰ ἡλῆ ζωηρότερον, ὑπενθυμίζουσα τὸ Χρῆος τοῦ ἔθνους καὶ ἐνὸς ἐκάστου.

Ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ τάφου, θὰ ἀκούεται πάντοτε ἡ φωνὴ τοῦ ποιητοῦ:

*Ἀπ' τὰ κόκκαλα βγαλμένη
τῶν Ἑλλήνων τὰ ἱερά,
καὶ σὰν πρῶτα ἀνδρειωμένη,
χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἑλευθεριά!*

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Θ. ΖΩΡΑΣ

ΝΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΣ